

RAT U JUGOSLAVIJI I UČEŠĆE TALIJANA NA ISTOČNOM FRONTU

Napadom Njemačke na SSSR 22. juna 1941. godine otpočela je iscrpljujuća vojna na Istoku. Pohod koji je obećavao odlučujuće brze pobjede naveo je u početku neke osovinske zemlje u Evropi da svojim kontigentima pomognu nacistima.

Poslije prvih njemačkih pobjeda, u zimu 1941/42, izmijenila se situacija na istočnom frontu, pa je postizanje daljih uspjeha tražilo nove napore od Hitlerove Njemačke i obimnije učešće oružanih snaga njenih partnera. U težnji za vojničkom afirmacijom učestvovanjem u eventualnoj pobjedi nad SSSR-om i iz imperijalističkih pobuda fašizma, Musolini (Mussolini) je namjeravao da u rat protiv SSSR-a fašistička Italija pošalje snage koje bi bile u skladu sa njenim značajem kao drugog osovinskog partnera.

Međutim, ustanak u Jugoslaviji a zatim razbuktavanje oslobodilačkog rata neposredno su uticali na realizovanje tog plana, usporili njegovo izvršenje i napokon doprinijeli da prilog Musolinijeve Italije bude znatno skromniji.

I

Odmah poslije aprilskog rata 1941. godine, Talijani su otpočeli prebacivati velike jedinice iz Jugoslavije u

Italiju. Prema planu njihove Vrhovne komande trebalo je da se u prvom redu iz 2. armije, koja je zaposjela teritoriju podijeljene Jugoslavije od Alpi do Crne Gore, i 9. armije u Albaniji, Crnoj Gori, Kosmetu i zapadnom dijelu Makedonije, vrate u Italiju znatne snage. Ostvarenjem ovog plana obezbijedila bi se Italiji mogućnost da se više angažira na postojećim i budućim ratištima.

Sredinom maja 1941. godine u Rim su stigla obavještenja da predstoji rat s SSSR-om. Musolini je odlučio da i Italija učestvuje u tom ratu. Za to su postojali povoljni uvjeti: na Balkanu nije više bilo rata, a u sjevernoj Africi talijansko-njemačke snage stigle su na zapadnu granicu Egipta. Već 30. maja Musolini je obavjestio načelnika talijanske vrhovne komande, generala Kavalera (Cavallero) da se predviđa napad na SSSR i da Italija »prema tome ne može ostati indiferentna jer se radi o borbi protiv komunizma«¹⁾.

Vrhovna komanda je težila da se Italija u ratu protiv SSSR predstavi izabranim divizijama. Kako takvih nije bilo u dovoljnom broju u Italiji, sredinom juna 1941, po naredenju Musolinija, došao je maršal De Bono u okupirane dijelove Jugoslavije i inspekciju 2. armije. Svrha njegova putovanja bila je da ispita mogućnost da se sve talijanske trupe povuku unutar njihovih novih granica, a NDH prepusti da unutar svojih granica sama uređuje svoje stvari.²⁾

Međutim, događaji su se ubrzano odvijali. Već krajem juna prikupljene su u Padskoj ravnici tri divizije koje su odmah poslije aprilskog rata povučene iz Jugoslavije (divizije: »Pasubio«, »Torino« i 3. brza. »Prinčipe Amedeo Duka d'Aosta«) i od njih formiran ekspedicioni korpus.³⁾

¹⁾ Ugo Cavallero, *Comando Supremo. Diario 1940-1943 del Capo di S.M.G.*, str. 105.

²⁾ Giacomo Zanussi, *Guerra e catastrofe d'Italia*, knj. I (drugo izd.) str. 211.

³⁾ Gruppo di spedizione italiano in Russia - skraćeno CSIR.

Talijani su prethodno obavijestili Hitlera o želji da upute snage za učešće u pohodu protiv SSSR-a. Ali, očigledno, u ovo vrijeme Nijemci nisu pokazivali nikakvo oduševljenje za tu ponudu. Stoga su je u početku hladno prihvatili.

Već na prvom koraku kod upućivanja korpusa za SSSR nastale su teškoće. Ratom oštećena mreža pruga u Jugoslaviji, i pored zahtjeva talijanske Vrhovne komande da se upotrijebi za transport CSIR-a, nije bila sposobna da primi veliki broj vozova kojima se u julu prebacivao ovaj korpus.

Mada je najkraći željeznički put za njegov transport od Padske ravnice, gdje je prikupljen, do Borše u Moldaviji, gdje je trebalo da se iskrcava, vodio preko sjeverozapadnih dijelova Jugoslavije (Trst — Ljubljana — Celje — Pragersko — Nađ Kanjiža — Budimpešta — Miškolc — Borša), ovaj itinerer nije se mogao iskoristiti.⁴⁾ I pored velikog opterećenja pruge preko Brenera, korpus je transportiran obilaznim putem: Verona, Brenner, Salzburg, Beč, Bratislava, Budimpešta, Miškolc, Borša.

II

Još CSIR nije dospio do zone prikupljanja u Moldaviji, a već se ubrzavao ritam njemačkih operacija u SSSR. Početkom jula one su postigle prve pobjede protiv Crvene armije kod Bjalistoka i Minska. Krajem jula nazirale su se nove velike pobjede kod Smolenska i Umana.

Musolini je bio ponesen uvjerenjem da se na istočnom frontu otvaraju perspektive za najveću pobjedu drugog svjetskog rata. Stoga je 14 jula naredio da se formira još jedan armijski korpus za SSSR, čime bi umjesto samo CSIR-a u SSSR-u bila jedna armija od dva korpusa.

Nekako u to vrijeme iz Jugoslavije su stigle prve uznemirujuće vijesti o

⁴⁾ Krajem maja predviđeno je da se ekspedicioni korpus prikupi na prostoru između Ljubljane i Zagreba (U. Gavallero, *Comando Supremo*, str. 103). U tom slučaju korpus bi bio jedino ovim itinererom prebačen na istok.

političkom stanju u rasparčanoj i okupiranoj zemlji i iznenadnom ustanku.

Poslije priprema za oružanu borbu protiv okupatora, otpočetih u aprilu 1941. godine, 4. jula CK KPJ donio je odluku da odmah otpočne opći narodni ustanak i da ranije organizirane oružane grupe, sada kao partizanski odredi, napadaju neprijatelja i uništavaju sve što mu može koristiti. U proglasu CK KPJ od 12. jula 1941. pozivaju se narodi Jugoslavije na oružanu borbu. Pokrećući borbu za oslobođenje vlastite zemlje, CK KPJ se solidarisao i sa borbom socijalističke zemlje — SSSR-a i, vršeći svoju internacionalističku dužnost, prihvatio poziv iz Moskve upućen narodima Jugoslavije na dan njemačkog napada na SSSR: »Neophodno je potrebno poduzeti sve mjere da bi se poduprla i olakšala borba sovjetskog naroda«⁵⁾. U dvanaestojulskom proglasu, uporedo sa ciljevima oslobodilačke borbe CK je istakao i podršku borbi naroda SSSR: »Uništavajte sve — sve što koristi fašističkim osvajačima. Ne dozvolimo da naše željeznice prevoze ratni materijal i druga sredstva koja služe fašističkim hordama u njihovoj borbi protiv Sovjetskog Saveza. Stvorimo od naše zemlje opsednutu tvrđavu za fašističke osvajače.«⁶⁾

⁵⁾ V. Dedijer, *Josip Broz Tito*. Prilozi za biografiju, str. 274. I kasnije, Tito je u referatu na Petom kongresu KPJ o tome kazao da je ustanak »imao za cilj, pored borbe za vlastito oslobođenje i pomoć herojskoj borbi naroda Sovjetskog Saveza, koji je u to vrijeme potpuno sam primio sav teret borbe na svoja leđa«. (*Peti kongres KPJ*, Stenografske bilješke) — »Moramo da se sa ponosom toga sjećamo da se osjećamo da smo u to vrijeme... digli ne samo svoj glas nego i puške i najrazličitije primitivno oružje, da se borimo na život i smrt, da doprinesemo svojoj udio i da pomognemo Sovjetskom Savezu, koji se onda, kad su njemačke trupe bile pod Moskvom, rvaao uz tešku muku da mu pomognemo iskreno pa makar i svi izgинуli« (Tito u Stolicama 26. septembra 1949). Josip Broz Tito, *Govori i članci*, knj. IV, str. 292—293. »Naročito su radnička klasa i komunistička partija Jugoslavije bili svjesni da u odlučujućem trenutku treba oružanim ustankom podržati prvu zemlju socijalizma...« (*Seđmi kongres Saveza komunista Jugoslavije*, str. 283).

⁶⁾ Josip Broz Tito, *Stvaranje i razvoj Jugoslovenske armije*, str. 12; *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom I, knj. 1, str. 19.

Prve vijesti o ustanku na jugoslovenskoj teritoriji, koja je bila pod kontrolom Italije, ostavile su jak utisak u Vrhovnoj komandi i kod Musolinija. Sutradan po izbijanju ustanka u Crnoj Gori, 14. jula, nemajući još jasnu sliku o razmjeru ustanka, načelnik Vrhovne komande je intervenirao, odlučivši da iz NDH uputi ka Crnoj Gori jednu diviziju. Slijedećih dana, kada su nove vijesti dopunile sliku stvarnog razmjera ustanka, Vrhovna komanda naređuje da se divizije 9. armije — »Taro«, »Pusterija«, »Kačatori dele Alpi« »Venecija« i »Pulje« — iz Albanije i Kosmeta upute u Crnu Goru radi ugušenja ustanka. »Nije samo problem u tome što situacija nije mirna. Problem je da se odmah i potpuno tome (ustanku — primj. V. K.) učini kraj«, zapisuje Kavalero u svoj dnevnik 15. jula⁷⁾. On je tada pretpostavljao da će intervencija ovih snaga biti dovoljna da se u Crnoj Gori uguši ustanak i uspostavi mir.

Međutim, u Rimu se osjećalo da predstoji ustanak i u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini. Lako se dala naslutiti veza između ustanka u Crnoj Gori očekivanog u NDH. Nametale su se kao neodložne hitne mjere za sprečavanje izbijanja ustanka i u tim krajevima. U Musolinijevoj direktivi načelniku Vrhovne komande od 24. jula o tome piše:

»Fluidnost situacije u Hrvatskoj (misli se na Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu, tj. NDH — primj. V. K.) nameće najveću budnost. Potrebno je ne manje od deset divizija, od kojih barem dvije oklopne i dvije motorizovane, da bi se moglo udovoljiti svim potrebama na sektoru koji se uglavnom prostire od Save do Kotora.«⁸⁾

Još istog mjeseca zahvatio je ustanak velike oblasti u Jugoslaviji: pored Crne Gore, Srbiju, Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku i druge. Mada je jačinom i razmjerom iznenadio i zabrinuo,

u Rimu se vjerovalo, u prvoj polovici avgusta, da će poduzete vojne mjere i politički potezi na tlu rasparčane Jugoslavije (jače angažiranje kvislinga, pokušaj razbijanja ustanka, proširenje područja okupacije itd.) biti dovoljni da se ustanak uguši u dohledno vrijeme.

Na širenje ustanka i porast dejstava ustanika Talijani su reagirali upućivanjem delova 9. armije iz Albanije u Jugoslaviju, što je dovelo do obustavljanja povlačenja njihovih divizija sa Balkana u Italiju. Kako ni ove mjere nisu dovele do željenog cilja, u avgustu je pripremljen plan za proširenje talijanske okupacije na šire oblasti Bosne, Hercegovine i Hrvatske, što je izazvalo nove teškoće. »Umjesto da se povučemo unutar svojih granica, bili smo primorani da proširimo svoju teritorijalnu okupaciju«, kaže Zanusi⁹⁾. Ubrzo se vidjelo da razvlačenje snaga 2. armije, koja je krajem septembra imala devet divizija, nije bilo u skladu sa progresivnim i za njih opasnim širenjem ustanka.

Kavalero je u to vrijeme uočio da se proširuje nesrazmjer između postavljenih zahtjeva vojsci i njenih objektivnih mogućnosti. Materijalne teškoće koje su sve više pritiskale italijanske oružane snage teško su padale u vrijeme kad su rasle potrebe na Istoku i kad je znatan dio dragocjenih sredstava i žive sile bio vezan u Jugoslaviji, a nužda da se u Jugoslaviju pošalju nove snage sve očiglednija.

U Vrhovnoj komandi se konstatovalo da se 2. i 9. armiji (glavnina snaga ove posljednje više nije bila u Albaniji nego u Jugoslaviji), sada ne može oduzeti ništa za formiranje novog korpusa, namijenjenog za istočni front. Štaviše, krajem septembra postavljen je zahtjev da se radi razbuktalog ustanka u Jugoslaviji, 2. armiji hitno upute pojačanja iz Italije.¹⁰⁾

⁷⁾ G. Zanussi, *Guerra e catastrofe d'Italia*, knj. I, str. 211.

⁸⁾ U. Cavallero, *Comando Supremo*, str. 116 i 117.

⁹⁾ Hitler e Mussolini. Lettere e documenti, izdanje Rizzoli, Milano, str. 113.

¹⁰⁾ Početkom oktobra prvi put je vraćena u Jugoslaviju jedna divizija za pojačanje 2. armije (radilo se o vrlo jakoj 2. brznoj diviziji »Emanuele Filiberto Testa di Ferro«).

Poslije razgovora Kavalera s Kajtelom, krajem avgusta, više se ništa nije govorilo o upućivanju novog korpusa na istočni front, pa je izgledalo da je ideja o tome konačno napuštena¹¹⁾. Tako je Vrhovna komanda prećutno prelazila preko jedne nestvarne direktive, računajući da će je vrijeme učiniti bespredmetnom.

Musolinija je očigledno i dalje tištalalo to što su se u pohodu protiv SSSR-a znatno više od Italije angažirali manji osovinski partneri.¹²⁾ Slovačka je uputila u junu brigadu i već sredinom septembra imala je jednu diviziju.¹³⁾ Rumuni su odmah uputili dvije armije — 3. i 4.¹⁴⁾ Mađari su najprije poslali jedan korpus, a pripremali su i armiju¹⁵⁾. Frankova Španija poslala je u junu jednu diviziju (»Plava legija«). Da bi prilog fašističke Italije bio veći od drugih, manjih partnera, Musolini je u oktobru namjeravao da na proleće uputi dvadeset divizija, računajući da će tako u pobjedi nad SSSR-om glas Italije imati veću vrijednost.¹⁶⁾ Nijemci su bili obaviješteni da Musolini namjerava pripremiti ovoliki broj divizija, smatrajući »da bi time kompenzirao njemačke snage angažirane u Sredozemlju«¹⁷⁾.

III

Iz izvještaja koje je primio iz Jugoslavije, Kavalero je u oktobru stekao utisak da mjere za ugušenje ustanaka u Jugoslaviji, posebno na području pod talijanskom okupacijom, nisu ispunile očekivanje: ni okupacija Druge i Treće zone u NDH, ni svestrana materijalna pomoć kvislinzima, niti sporazumi sa predstavnicima buržoazije. Osim toga, potvrđeno je da se ustanak

¹¹⁾ Giovanni Messe, *La guerra al fronte russo*, str. 28.

¹²⁾ Galeazzo Ciano, *Diario*, knj. II, str. 74.
¹³⁾ *Od Tatier po Kavkaz* (izd. slovačkog Ministarstva narodne odbrane 1943), str. 30 i 68.

¹⁴⁾ *Die höheren Dienststellen der deutschen Wehrmacht 1933—1945*, str. 98—99.

¹⁵⁾ Isto, str. 102.

¹⁶⁾ G. Ciano, *Diario*, knj. II, str. 71.

¹⁷⁾ Enno von Rintelen, *Mussolini als Bundesgenosse*, str. 150.

u Jugoslaviji razvija pod jedinstvenim rukovodstvom KPJ. O tome su jasno govorili izvještaji komandanta 2. i 9. armije, guvernera Dalmacije, visokog komesara za Ljubljansku provinciju, organa SIM-a¹⁸⁾, talijanske vojne delegacije u Zagrebu, kao i funkcionera NDH¹⁹⁾.

Suočen sa zahtjevom da se Italija više angažira u SSSR-u baš u vrijeme kad se nije raspolagalo dovoljnim snagama za takav poduhvat, a rat u Jugoslaviji otvarao je pesimistične perspektive, Kavalero u memorandumu od 22. oktobra upozorava Musolinija:

»Upućivanje novih jedinica na Istočni front zavisi:

— od ispunjenja programa za jačanje vojske, predviđenog za proljeće 1942;

— od smirene situacije kako na Balkanu tako i na zapadnoj granici.

Uzevši ovu posljednju pretpostav-

za osnovu, može se reći da je Italija u ovom trenutku sposobna da uputi na istočni front šest divizija, što je za sada najviše što može učiniti na zapadnoj granici.

Ova ozbiljna obrazloženja ukazivala su da je za Vrhovnu komandu definitivno otklonjena mogućnost povlačenja velikih talijanskih jedinica sa Balkana za račun centralne rezerve, odnosno drugih frontova i da, štaviše, nije isključeno upućivanje novih snaga na Balkan.

Kavalerova argumentacija nije ostala bez posljedica. Mada su Musolinijeve želje ostale još izvan realnih mogućnosti, otada je šest divizija koje je

¹⁸⁾ Servizio Informazion Militare (skraćeno SIM), talijanska vojna obavještajna služba.

¹⁹⁾ Karakterističan je izvještaj domobranskog generala Lukića od 14. oktobra, upućen Ministarstvu domobranstva: »Komunisti su beskompromisni i ne priznaju nikakvih sporazuma s Talijanima. U mjesecu rujnu talijanske vojne vlasti ne mogu se više nesmetano kretati kao što su to mogle u mjesecu kolovozu, jer komunisti — koji su preuzeli maha — ne priznaju prijašnje sporazume (ovdje Lukić mješa talijansko-četničke sporazume — primj. V.K.)... Akcije pobunjenika povećale su se i mnogobrojnije su. Ni jedan korak iz garnizona ne smije se vršiti bez osiguranja« (tom. V, knj. I, str. 408, 409, 411).

²⁰⁾ G. Messe, *La guerra al fronte russo*, str. 174.

Cavalero obećao kao maksimalan napor, prihvaćeno kao bezuvjetan prilog stvaranju talijanske armije (kasnije nazvana 8. armija) koja će se boriti u SSSR-u. Time je Musolini definitivno napustio svoj plan o upućivanju mnogobrojnih divizija u SSSR.

U toku dva posljednja mjeseca 1941. godine pogoršavala se situacija u Africi i Jugoslaviji. U Egiptu, Britanci su otpočeli ofanzivu, prešli u Libiju i zauzeli cijelu Kirenaiku. U Jugoslaviji, partizani su sve više otežavali saobraćaj komunikacijama i napadali posade u mjestima, razarali željezničke pruge, ceste i industrijska postrojenja, a u gradovima su učestali atentati i sabotaže²¹⁾. Vrhovni štab NOPOJ stalno je upućivao precizne direktive rukovodstvom partizanskih jedinica u cijeloj zemlji, za jačanje ustanka, međusobno povezivanje ustaničkih snaga i prenošenje ustanka na područja koja do tada još nisu bila njime zahvaćena²²⁾.

Talijanski izvještaji o akcijama partizana, pojedinačni i sumarni, nosili su veoma ozbiljan ton. Krajem godine, u Rimu je bilo jasno da situacija u Ju-

²¹⁾ Talijani su na okupiranom području Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Crne Gore i Slovenije krajem novembra i u decembru pretrpjeli niz udara. Partizani su krajem novembra napali posadu u Donjem Vakufu i jednu kolonu kod Kupresa. Početkom decembra odbacili su ojačani bataljon iz Kupresa, nanijevši mu osjetne gubitke. Uskoro zatim napadnuta je motorizovana kolona na putu između Livna i Kupresa. U Hercegovini, u drugoj polovici decembra vodene su borbe s jakim talijanskim snagama u rejonu Bileće i Trebinja. U Hrvatskoj, početkom decembra partizani Korduna odbili su veliki napad Talijana na slobodnu teritoriju; u Lici su krajem novembra izveli niz napada na manje grupe talijanskih vojnika i porušili saobraćajne komunikacije, a krajem decembra blokirali jaki talijanski garnizon u Korenici i potukli jednu snažnu kolonu upućenu za njenu deblokadu. U Hrvatskom primorju, krajem decembra napadnuta je talijanska posada u Breži, U Dalmaciji, izvršeni su brojni atentati u gradovima i napadi na patrole. U Crnoj Gori, početkom decembra izvršen je veliki napad na Pijevlja, blokirane su posade u Crkvicama, Grahovu i uskoro zatim u Nikšiću. U Sandžaku, napadane su posade i vodene borbe s talijanskim jedinicama. U Sloveniji su oživjele borbe, dok su u Ljubljani, pored ostalih akcija, vršeni atentati i sabotaže. Diverzije na prugama i cestama vršene su posvuda (*Ostobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945*, knj. I, str. 130—32, 135—36, 149, 151—54, 237).

²²⁾ *Zbornik*, tom II, knj. 2, str. 34—37, 41, 60, 154; *Zbornik*, tom I, str. 242.

goslaviji zahtijeva da se upućivanjem novih jedinica učine novi napori za ugušenje, »jer će na proljeće, kada šume olistaju, izbiti baš prava revolucija«²³⁾. Ovu procjenu konačno je prihvatio i Musolini, pa je 29. decembra pisao Hitleru da je na Balkanu potrebno uništiti svako jezgro pobune. »U protivnom slučaju izvrgavamo se teškoj opasnosti da u 1942. godini imamo nastavak balkanskog rata«²⁴⁾. Istog mjeseca, upućene su u Jugoslaviju divizija »Peruđa« i dva puka crnih košulja iz divizija »Superga« i »Koserija«, a za to se pripremala i alpinska divizija »Taurinense«.

Analize koje su u to vrijeme vršene u Vrhovnoj komandi pokazale su da potrebe triju ratišta: u Africi, Jugoslaviji i SSSR još uvijek premašuju mogućnosti talijanske vojske. Italija je tada imala svega 71 diviziju, a i one nisu bile sve potpune i efikasne. Ne računajući snage koje su se nalazile u Italiji za odbranu zemlje, u Albaniji i Grčkoj, daleko najviše snaga nalazilo se u Jugoslaviji — 18 i po divizija, mada nejednake borbene vrijednosti. To je bilo 2—3 puta više nego u Africi gdje je bilo osam divizija i šest puta više nego u SSSR-u gdje su bile tri divizije u isto vrijeme. Po koncepcijama Vrhovne komande jedino je rat u Africi imao opravdan operativno-strategijski cilj, sračunat na borbu protiv Velike Britanije i u Sredozemlju. Rat u Jugoslaviji, težak i nesagledan, proistekao je iz oslobodilačkih težnji naroda protiv okupatora i nije se dao izbjeći. Učešće u ratu protiv SSSR izazvano je bez nužde i koristi.

Zbog krupnih teškoća, koje su iskršavale u sve oštrijoj formi, Cavalero je Musoliniju ukazivao na realno stanje oružanih snaga da bi ga naveo da donosi odluke u skladu sa stvarnim mogućnostima. U dokumentu od 6. januara 1942. godine on mu je iscrpno izlo-

²³⁾ G. Ciano, *Diario*, knj. II, str. 100.

²⁴⁾ *Hetler e Mussolini. Lettere e documenti*, str. 96.

žio to stanje »s obzirom na postojeću situaciju«. U dokumentu pored ostalog stoji:

»1. Iz procjene vojno-političke situacije i njenog predviđenog razvoja proizilazi da moramo:

c) Obezbijediti integritet naše okupacije na Balkanu i ugušiti ustanak u Hrvatskoj (misli NDH — primj. V. K.) i Crnoj Gori;

e) Snabdijevati naš ekspedicioni korpus u Rusiji (ogroman je broj ljudi i sredstava koji im se šalju) i, koliko je moguće, ojačavati ga dalje velikim jedinicama;

4. ... U suštini po našem prvobitnom planu — o čemu je obaviješten saveznik (Njemačka — primj. V. K.) — predviđeno je bilo da se u Rusiju uputi daljih šest divizija pod pretpostavkom da će 'situacija biti normalna na našoj zapadnoj granici (Francuska) i da će situacija na Balkanu (Slovenija, Hrvatska, Crna Gora, Albanija, Srbija i Grčka) biti stabilizirana'.

Pošto se situacija na Balkanu i Sredozemlju pogoršala, sada se dolazi do zaključka da će se moći u najboljem slučaju, reskirajući pri tome, uputiti u prvo vrijeme na ruski front ne više od tri divizije koje će se uzeti sa zapadne granice i sa poluotoka.«

Mjesec dana kasnije pokazalo se da su i Nijemci promijenili svoj stav o većem učešću Talijana na istočnom frontu. Dok je ranije vjerovala da će se rat na istočnom frontu završiti prije zime 1941. godine ili barem na prelazu 1941/42. godine, njemačka Vrhovna komanda je bila indiferentna na ponude Talijana. No, kad je u decembarskim bitkama na istočnom frontu pred Moskvom i oko Rostova bilo jasno da će na proljeće trebati uložiti nove napore za savladavanje Crvene armije, iskrsla je u najvećoj mjeri potreba za živom silom.²⁵⁾ Uslijed velikog trošenja oružanih snaga, Njemačka više nije mogla zanemarivati talijanske ponude. Musolinijeva ponuda Hitleru, učinjena 3. decembra, da pored

CSIR-a, pripremi jedan alpski korpus i jedan korpus pješadije, sada je odgovarala njemačkim operativnim planovima i pozdravljena je kao dobrodošla.

Nakon prvih uspjeha u sjevernoj Africi, postignutih prodorom njemačko-talijanskih snaga kroz Kirenaiku u periodu januar-februar, izgledalo je da će se Vrhovna komanda u većoj mjeri posvetiti uspješnom rješavanju problema oko formiranja 8. armije. Međutim, dok su pripreme bile u toku, ona je obaviještena da se, u operacijama koje su pretežno vodile njemačke, ustaške i domobranske snage u istočnoj Bosni i januaru i februaru (druga neprijateljska ofanziva) nije uspjelo uništiti glavne partizanske snage. Štaviše, partizani su se odavde prebacivali u oblast tromeđe Bosne, Hercegovine i Crne Gore, koja je bila pod kontrolom talijanskih snaga, gdje su povezali i proširili postojeće slobodne teritorije i razvili jaku vojnu i političku aktivnost. I u drugim predjelima pod okupacijom Talijana, u Crnoj Gori, zapadnoj Bosni, Hrvatskoj, Sloveniji itd., po učestalosti i intenzitetu napadi partizana su znatno ojačali i zahvatili šira područja.²⁶⁾

Snažan talas oslobodilačkog rata u Jugoslaviji neodložno je nametnuo talijanskoj Vrhovnoj komandi nove zahtjeve, upravo u vrijeme kad je oskudica u potpuno opremljenim velikim jedinicama za formiranje 8 armije bila velika. To teško stanje, pooštreno početkom marta, uočio je i talijanski ministar vanjskih poslova: »... Postoji jedno pitanje... nedostatak vojnih snaga. Imamo (u Albaniji — primj. V. K.) jedva četiri divizije sa po dva puka; svaki puk od po dva bataljona, nešto malo karabinjera i nijedan tenk. To su snage koje u naše ime štite Albaniju... Ne smijemo zaboraviti da je čitav Balkan u plamenu... Očigledno je da moramo, prije nego što uputimo

²⁵⁾ Helmuth Greiner, *Die oberste Wehrmachtführung 1939—1943*, str. 395.

²⁶⁾ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945*, knj. I, str. 185, 217, 237—40, 249.

nove snage u Rusiju osigurati ono što imamo.«²⁷⁾

Pokušalo se najprije reagirati snagama koje su već bile na Balkanu. Od nekih alpinskih jedinica u Crnoj Gori formirana je nova divizija »Alpi Graje«, a iz Albanije, iz sastava 9. armije, upućena je divizija »Ferara«. Kako ove mjere nisu bile dovoljne za ciljeve kojima su namijenjene, u martu su upućene u Jugoslaviju još divizije »Emilija« i »Murde«, dvije od tri posljednje okupacione divizije kojima je raspolagala centralna rezerva. Time se broj talijanskih divizija u Jugoslaviji popeo od 18,5 na 23,²⁸⁾ dok je u Africi i SSSR njihov broj ostao nepromijenjen. To jest, u Jugoslaviji ih je bilo skoro tri puta više nego u Africi,²⁹⁾ a osam puta više nego u SSSR-u³⁰⁾. Rat u Jugoslaviji vezao je snage kolike Italija tada ni na kome drugom ratištu i okupiranoj teritoriji nije ni približno imala.

Divizije koje su u većoj ili manjoj mjeri dolazile u obzir za formiranje 8. armije bile su nepotpune i slabo opremljene, a predviđeni program pojačanja kopnenih snaga nije se ispunjavao u predviđenom roku. Uz velike napore, zbog velike oskudice, morale su se prikupljati jedinice odasvud³¹⁾.

²⁷⁾ G. Ciano, *Diario*, knj. II, str. 133.
²⁸⁾ Ovdje nisu uračunati velik broj samostalnih bataljona, granična straža korpusa i druge samostalne jedinice.

²⁹⁾ *Seconda controffensiva italo-tedesca in Africa settentrionale da El Agheila a El Alamein*, (izd. tal. Ministarstva odbrane) str. 64—65.

³⁰⁾ *Le operazioni del C.S.I.R. e dell'ARMIR dal giugno 1941 all'ottobre 1942*, str. 114—116.

³¹⁾ Za jedinice 8. armije prikupljana su pt i pa oruđa gotovo u svim postojećim armijama, pa ni tada potrebe nisu potpuno zadovoljene. Tako je divizija »Vičenca«, koja je bila namijenjena za zaštitu pozadine 8. armije, dugo bila u SSSR bez artiljerijskog puka, iako je upotrebljavana u borbama i na frontu (G. Messe, isto, str. 243). Kad je i od komandanta II. armijskog korpusa u Sloveniji zatraženo da uputi jednu artiljerijsku grupaciju u Italiju, on je odlučno reagirao kod komandanta 2. armije: »...Već sada ističem da su sadašnje snage koje su mi na raspoloženju jedva dostatne da zadovolje potrebe službe. Svako dalje oduzimanje snaga ne bi moglo da bude bez štete po dobro funkcionisanje same službe... Stoga učtivo molim tu komandu da ima u vidu takvo činjenično stanje, ne samo u ovom slučaju nego i za eventualne buduće potrebe koje bi mogle da iziskuju dalje oduzimanje snaga.« (Arhiva Vojnog historijskog instituta).

S druge strane, nije postojala nikakva mogućnost da se možda povuku potrebne snage iz Jugoslavije, gdje ih je bilo daleko najviše³²⁾. Zbog toga su se naponi Generalštaba kopnene vojske da formira 8. armiju jako odužili. Od prve odluke za njeno formiranje, pa do početka formiranja, prošlo je punih sedam mjeseci³³⁾. A kad se početkom marta fizionomija 8. armije napokon ukazivala, među njenim divizijama nije bilo nijedne koja je povučena iz Jugoslavije od vremena julskog ustanka³⁴⁾.

Konačno, tek u junu 1942. godine, mjesec i po kasnije nego što je predviđeno njemačko-italijanskim sporazumom, a jedanaest mjeseci poslije Musolinijevog naređenja za njegovo formiranje, krenuo je 2. korpus 8. armije za SSSR, dok je alpski korpus bio još u pripremi.

U međuvremenu, u periodu april—jun u jugoistočnoj Bosni, Hercegovini, Crnoj Gori i Sandžaku odvijale su se obimne operacije protiv NOV i POJ (treća neprijateljska ofanziva) u kojima su Talijani angažovali do tada najveće snage protiv partizana u Jugoslaviji. Mada je njihovo trošenje bilo osjetno, u pokušajima da unište naše brigade i odrede, po procjenama Generalštaba kopnene vojske izgledalo je da će rezultati ofanzive biti pozitivni.

Ali, na izmaku juna, u Rim su stigle vijesti iz talijanskog i njemačkog izvora da su proleterске i udarne brigade NOVJ pod komandom Vrhovnog štaba, iz rejona jugozapadno od Foče, prodrle u pravcu zapadne Bosne. Brigade su početkom jula izbile na prugu Sarajevo—Konjic, porušile je i pro-

³²⁾ Znajući koliki se broj talijanskih divizija nalazi u Jugoslaviji, neko vrijeme se u stranim diplomatskim krugovima u Rimu govorilo da će Vrhovna komanda biti prinuđena da uputi veći dio 2. armije na istočni front, što je odmah demantovano kao neosnovano.

³³⁾ Od odluke do formiranja i odlaska CSIR-a trebalo je svega nešto više od mjesec dana.

³⁴⁾ U sastavu CSIR-a bile su divizije: »Pausubio«, »Torino«, 3. brza (»Prinčipe Amedeo Duka d'Aosta«); 2. korpus 8. armije imao je divizije »Ravena«, »Koserija«, »Sforceska«; alpski korpus divizije »Tridentina«, »Julija«, »Kunense« i pozadinska »Vičenca«.

dužile na zapad, uništavajući usputne garnizone jedan za drugim, zauzele niz većih i manjih mjesta, oslobađajući nove teritorije. Prema pravcu i rezultatima prodiranja, izgledalo je da brigade sa sjeveroistoka i sjevera obuhvaćaju raspored 2. armije, dajući snažan impuls dejstvima partizanskih odreda u prostoru koji je zaposjedala 2. armija i izvan njega.

Kavalero se tada nalazio u Africi, gdje su se završavale ofanzivne operacije Romelove armije u zapadnom dijelu Egipta pred El Alamejnom. Upravo, u to vrijeme, u sjevernoj Italiji, ukrcavao se u vagon alpski korpus za SSSR. Ocjenjujući da će potrebe ratišta u Jugoslaviji, gdje se razbuktavao oslobodilački rat, i Africi, gdje je trebalo pothranjivati postignute uspjehe, neodložno zahtijevati nove napore, Kavalero je 20. jula uputio telegram u Rim generalu Malju (Magli) na službi u Vrhovnoj komandi, tražeći da odmah predoči Musoliniju »iako je to s političkog gledišta teško, da je potrebno odgoditi odlazak alpskog armijskog korpusa«³⁵⁾. Istog dana iz Glavne komande talijanske sjeverne Afrike poslao mu je iscrpno obrazloženje o tome traženju:

»U vezi s mojim prethodnim telegramom br. 106, molim da izložite Duče³⁶⁾ sljedeće:

Povećane obaveze koje proizilaze i koje će proizilaziti iz situacije na Balkanu i kampanje u Egiptu i iz sada već bitnih zahtjeva s njemačke strane da budu spremne operacije prema zapadu... mijenjanju iz osnova pretpostavke prema kojima je određen broj naših snaga koje treba poslati u Rusiju. Ustvari:

1. Hrvatska (misli NDH — primj. V. K.) i Slovenija zahtijevaju još znatne snage i uz to postoje određeni zahtjevi Nijemaca za zaštitu ovih teritorija koje interesuju Njemačku za isko-

rišćavanje industrijskih sirovina ove države, a koji se nalaze u predjelima nama povjerenim...«

Navodeći još opasnosti na granici prema Francuskoj i od eventualne intervencije u Tunisu, Kavalero apeluje na potrebu maksimalnog prikupljanja snaga i zaključuje:

»U vezi s tim smatram za dužnost da predočim Duče^u da je, ne utičući na konačnu odluku, potrebno brižljivo proučiti odlaganje odlaska alpskog armijskog korpusa«.

Pokušaj Kavalera da se zadrži alpski korpus došao je odviše kasno: on se već šest dana ukrcavao, a saobraćaj na njegovom itinereru kroz četiri države bio je podešen za prolaz mnogobrojnih vagona sa trupama za istočni front. Tako je i ovaj posljednji korpus 8. armije krenuo za SSSR.

IV

Dok su se dva korpusa 8. armije još formirali, iskrslalo je pitanje njihovog transportovanja iz Italije do južnog fronta u SSSR. Sada je problem bio mnogo složeniji nego prije, kada se prevezio CSIR. Trebalo je organizirati transporte od preko pet stotina vozova u jednom pravcu, sa više od 160 000 vojnika i oficira sa odgovarajućom opremom. Pruga preko Brenera, velika magistrala dvostrukog kolosjeka koja spaja Njemačku i Italiju, bila je opterećena transportima materijala upućenog preko Italije za snabdijevanje njemačke armije u Marmariki. Ipak, ona je i dalje ostala glavna magistrala za transport 8. armije. Radi opterećenosti pruga koje iz Njemačke gravitiraju ka Ukrajini, pruga kroz Jugoslaviju na relaciji Postojna — Ljubljana — Zidani Most — Pragersko, imala je poseban značaj; pored toga što je znatno skraćivala put na istok, omogućavala je rasterećenje važnih pruga kroz Austriju i južnu Njemačku.

Organizacija transporta za SSSR vršila se u skladu sa planovima njemačke Vrhovne komande. Iz navede-

³⁵⁾ U. Cavallero, *Comando Supremo*, str. 292.

³⁶⁾ Duče (Duce), talijanski: vođa; naziv za Musolinija.

nih razloga predviđeno je i korišćenje pruga kroz Sloveniju. Ali stanje na tim prugama nije zadovoljavalo. Zbog stalnih napada partizanskih jedinica u ovom periodu rata, jugoslovenske željezničke linije u cjelini bile su manje upotrebljive nego neposredno poslije aprilskog rata 1941. godine. Zato su Talijani pojačavali zaštitu pruga, povećavajući broj vojnika angažiranih za pratnju vozova, poduzimanjem fortifikacijskih uređaja duž pruga i sistemom odbrane. I pored toga, ugrožavanja pruga bila su u stalnom porastu.

Kako se Generalštab kopnene vojske nije mogao odreći korišćenja pruge kroz Sloveniju za prolazak dijelova 8. armije, po specijalnom kuriru 19. maja poslao je naređenje komandi 2. armije:

»Za Transporte nekih komandi i jedinica određenih za Rusiju predviđena je upotreba željezničkog itinerera Ljubljana — Grac — Beč — Tropava — Jegerndorf sa dva ešelona. Početak pokreta prvog ešelona biće 1. juna, drugog 25. jula... Poziva se komanda armije da preduzme sve da bi mogla u pogodnom času pojačati službu osiguranja željezničke pruge za dio koji je u njenoj nadležnosti.«³⁷⁾

Dio pruge na koji se odnosila ta naredba (Postojna — Ljubljana — Zalog) bio je dug oko 67 km. Već do tada je na svakih 40 m bio po jedan talijanski vojnik za njenu neposrednu zaštitu, a otada ih je trebalo još više. Zato je bilo neophodno da se u Sloveniju pošalju nove jedinice, jer je, kako je komandant talijanskih snaga u Sloveniji (11. armijski korpus), general Roboti (Robotti) kazao, do sada »uslijed nedostatka snaga inicijativa u operacijama bila prepuštena partizanim«³⁸⁾.

Komanda 11. armijskog korpusa je izvjesno vrijeme uočavala nagli priliv novih boraca u partizanske jedinice i osjećala intenzivan rad Glavnog štaba

Slovenije na reorganizaciji partizanskih jedinica, što se ispoljavalo u prvoj polovici 1942. godine formiranjem novih odreda i grupa odreda i direktivama Glavnog štaba, da se partizanska dejstva odvijaju »krajnom ofanzivnošću«³⁹⁾. Pred očekivanim pojačanim napadima partizana, upoznat sa traženjem Generalštaba o obezbjeđenju pruge Postojna — Ljubljana — Zalog, Roboti je upozorio komandanta 2. armije generala Roatu (Roatta) na opasnosti kojima će se izložiti transport za SSSR. Roata je dijelio mišljenje svog potčinjenog. Devet dana po primitku naređenja o zaštiti transporta kroz Sloveniju, on je obavijestio Generalštab:

»Ukazujem na potrebu da se radi popune mjera za obezbjeđenje transporta, željeznički pokreti vrše samo po danu. Potrebno je obavijestiti trupe koje se transportiraju da budu spremne za neposredno dejstvo.«⁴⁰⁾

Generalštab je protumačio opomenu Roate tako da postojeće snage 11. armijskog korpusa nisu u stanju ovladati situacijom. Kako je opći položaj 2. armije bio slab da bi neposredno i efikasno intervenirala samo vlastitim snagama, Vrhovna komanda je u prvoj polovici juna poslala iz Italije u Sloveniju diviziju »Mačerata«. To je treća i posljednja okupaciona divizija iz centralne rezerve kojom je u martu još raspolagala Vrhovna komanda. Istog mjeseca stići će iz 6. armijskog korpusa divizija »Kačatori dele Alpi«, te će 11. armijski korpus u Sloveniji imati četiri divizije, uz ostale manje samostalne jedinice, tj. 71 000 vojnika i oficira. Za potrebe rata u Jugoslaviji upućen je veći broj samostalnih bataljona, koji su nosili karakterističan naziv »jedinice za pojačanje«.

Sada je Generalštab odlučno postavio zahtjev da se obezbjeđe transporti preko Slovenije i u Sloveniji »što prije ponovo uspostavi a zatim održi

³⁷⁾ Arhiva Vojnog istorijskog instituta.

³⁸⁾ Arhiva Vojnog istorijskog instituta. U to vrijeme u Sloveniji pod talijanskom okupacijom bilo je nešto više od 47 000 vojnika i oficira.

³⁹⁾ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945*, knj. I, str. 256—57.

⁴⁰⁾ Arhiva Vojnog istorijskog instituta.

red«. Roata je 8. juna prenio ovo naređenje komandantu 11. armijskog korpusa, naglasivši mu da »funkcioniranje željezničke pruge Postojna — Ljubljana — Zalog treba da bude obezbijeđeno po svaku cijenu (podvučeno u originalu — primj. V. K.) iz poznatih razloga.«⁴¹⁾

Prvi voz za istočni front slovenačkim itinirerom pošao je 3. juna. Transporti su se produžili do 24. juna, prosječno po tri dnevno. Za to vrijeme, 11. korpus je uz najveće napore obezbjeđivao prugu⁴²⁾. Ali, i pored preduzetih mjera, slovenačke partizanske jedinice u junu i julu produžile su sa napadima na prugu⁴³⁾. Komande i štabovi, u to vrijeme, stalno su usmjevali dejstva partizanskih jedinica na jačanje udara po prugama⁴⁴⁾. Obaviješten da kroz Sloveniju prolaze talijanski vozovi za istočni front, Glavni štab Slovenije je stavio u zadatak štabovima grupa odreda:

»a) Osnovni zadatak saveznika Crvene armije Sovjetskog Saveza u pozadini neprijatelja, a prema tome i slovenačkih partizana, jeste izvršavanje takvih borbenih zadataka koji neposredno koriste Crvenoj armiji: sprečavanje dovoženja vojske i materijala fašističkih imperijalista na ruski front, uništavanje vojske i materijala koji predstavljaju imperijalističke rezerve za njihov Istočni front. Iz toga proizilazi gore pomenuti osnovni strateški zadatak (rušenje tršćanske pruge) i naši osnovni taktički zadaci i rušenje pruga, napadi na transporte, uništavanje neprijateljske žive sile. Prema tome je odbrana oslobođene teritorije, uprkos ogromnom značaju tog zadatka, ipak zadatak drugog reda.«⁴⁵⁾

⁴¹⁾ »Zbornik«, tom IV, str. 433.

⁴²⁾ Pored ostalog, Talijani su izdali naređenje da se pred svim radovima dađe prednost sječenju šume duž pruge Postojna — Ljubljana. Razmatrana je mogućnost raseljavanja nekih sela na ovoj pruzi, kao i zemljišnog pojasa u dužini od 43 km sa svake strane pruge.

⁴³⁾ Zbornik, tom IV, knj. 3, str. 31, 33, 45—46, 66, 72 i 81.

⁴⁴⁾ Zbornik, tom IV, knj. 3, str. 21, 58, 92, 159 i 194.

⁴⁵⁾ Zbornik, tom IV, knj. 3, str. 93.

Ne znamo do koje je mjere Generalštab kopnene vojske planirao da se koristi prolaz kroz Sloveniju. Ali, možemo pretpostaviti da bi, u slučaju neugrožavanja i normalnog odvijanja saobraćaja, ova linija bila znatno više korišćena⁴⁶⁾. To bi svakako doprinijelo da se transportiranje 8. armije, koje je trajalo preko tri mjeseca, skрати u odgovarajućoj mjeri.

Za vrijeme dok su ešeloni 8. armije bili na putu za SSSR, u stepi istočne Ukrajine otpočela je njemačka ljetnja ofanziva u pravcu Staljingrada i Kavkaza. Zbog zakašnjelog dolaska na front, 8. armiji je izmakla prilika da u početku ofanzive postigne vidnije rezultate i tako opravda svrhu svog dolaska na front u SSSR. Ona je tek krajem jula pristizala na Don da bi oslobodila njemačke jedinice za odlazak prema Staljingradu⁴⁷⁾. Poslije jednogodišnjih pokušaja da se formira i uputi na front, što je oslobodilački rat naroda Jugoslavije znatno otežao i usporio, 8. armija je vodila samo manje borbe u avgustu i na Donu ostala pet mjeseci, sve do decembarske bitke, kad su od nje ostali samo mali razbijeni dijelovi.

⁴⁶⁾ Prema raspoloživoj arhivi može se utvrditi da je kroz Sloveniju prošlo oko 70 vozova koji su prevozili trupe i opremu 8. armije, što znači otprilike sedmi dio cjelokupnog transporta armije. Ovo se odnosi samo na prvi ešelon koji spominje citirano naređenje Generalštaba. Do sada nije moglo biti utvrđeno da li je predviđeni drugi ešelon prošao Slovenijom.

⁴⁷⁾ Hans Doerr, *Der Feldzug nach Stalingrad*, str. 56.

